

Puheenvuoroja yliopistokysymyksestä

Matti Vesa Volanen
tutkija
Jyväskylän yliopisto
<http://mattivesavolanen.blogspot.com/>

1. Esimmäinen reaktio maaliskuussa 2008: Yliopistojen julkista tehtävää ajetaan nyt radikaalisti alas

Viime viikkoina yliopistoissa on syvin miettein luettu opetusministeriön helmikuun alussa rehtoreille lähettämää muistiota yliopistojen uudesta hallintomallista. Muistion ja siihen liittyvän yliopistoreformin viesti on selvä: valtiovalta irrottautuu yliopistojen rahoituksen kokonaisvastuusta.

Yliopistot kilpailevat rahasta ja arvostuksesta omin avuin. Yliopistoille ei enää säilytetä julkista tehtävää.

Muistion mukaan yliopistojen hallitusten "on huolellisesti toimien edistettävä yliopiston etua". Hallitukseen ehdotetaan valittavaksi puolet jäsenistä yliopiston ulkopuolelta. Näistä ulkopuolisista valitaan hallituksen puheenjohtaja.

Ulkopuolisten lisäksi hallituksessa tulee olla edustettuina yliopistojen professorit, muut opettajat ja tutkijat sekä muu henkilöstö sekä opiskelijat. Se, miten nämä edustajat valitaan ja miten he jakautuvat eri ryhmien kesken, jätetään auki.

Samaiseen uudistukseen liittyy yliopiston työsuhteiden muuttaminen virkasuhteista työsopimussuhteiksi.

Henkilökunta siirretään palkkatyöläisiksi yksityis- tai julkisoikeudellisiin yritysyliopistoihin. Vain virkasuhteinen työntekijä voi käyttää julkista valtaa. Tämä valta siis poistuu ja tilalle tulee toinen, rahan valta.

Yliopistojen tilinpito muutetaan vastaamaan yksityisten yritysten tilinpitoa. Yliopistot pääomitetään, ja noita pääomia vastaan yliopistot ryhtyvät hallinnoimaan rahastoja. "Making money" tulee siis orgaaniseksi osaksi yliopistojen toimintaa.

Yliopistot eivät siis enää aja kansakunnan etua tai sen nuorison parasta, vaan omaa taloudellista etuaan. Yliopistoista on tulossa yrityksiä, joilla on vaivoinaan valtion tukeen perustuva koulutustehtävä.

Juuri aikaansaatu ja epäonninen valtion uusi palkkajärjestelmä on hetimiten vanhanaikainen. Vaatimus- ja suoritustasoihin perustuva palkkaus ei enää sovi tähän maailmaan. Tässä maailmassa sanotaan työntekijöille ja opiskelijoille: tulos tai ulos.

Tietotuotannosta on tullut suomalaista perusteollisuutta. Se on siis organisoitava, kuten perusteollisuus on Suomessa aina organisoitu. Ne opit, jotka tiedeyhteisö tuotti teollisen toiminnan organisoimiseksi, käännetään nyt tekijöitään kohti.

Tiedon käsityöläisistä tulee nyt tiedon palkkatyöläisiä. Tämä on johdonmukainen lopputulos siitä yliopistopolitiikasta, joka aloitettiin 1990-luvun alussa. Koulutus määriteltiin jo tuolloin yksityiseksi asiaksi ja yksityiseksi tuotteeksi.

Korkeakoulutuksen ja -tutkimuksen tehtävänä ei ole koskaan ollut yhteiskunnan ja luonnon pelkkä valaiseminen vaan myös niiden moninainen ristivalaiseminen. Tähän ristivalaistuksen voimaan perustuu korkeakoulutuksen tuottamien inventioiden mahdollisuus. Innovaatioyliopisto-hanke kulkee juuri päinvastaiseen suuntaan. Se tekee tiedontuotannosta yksityistä tavaratuotantoa.

Onko muita mahdollisuuksia? On, ja aivan huikeita. Yliopistoilla on ollut keskeinen rooli sen kulttuurisen, sosiaalisen ja taloudellisen julkisen tilan rakentamisessa, johon viittaamme ilmaisulla "kansakunta".

Uusi teknologia ja media ovat mahdollistaneet uskomattoman rikkaan uuden julkisen tilan, jonka mittapuuna ovat ihmiskunta, luonto ja aikakausi. Yliopiston mitta on nyt se, kuinka osata tunnistaa, asettaa ja ratkaista aikakauden peruskysymyksiä.

Totuudellisuus, avoimuus ja tiedon yhteistuottaminen tässä julkisessa tilassa, siinä on yliopistoinstituution uusi haaste. Siis ihmiskunnan talous ja ihmiskunnan yliopisto.

2. Kommentti opetusministeri Sari Sarkomaan kirjoitukseen kesällä 2008: Uudistus murtaa kansallisen yliopiston

Opetusministeri Sari Sarkomaalla on kovin kansallinen ja romanttinen käsitys tieteenteosta. Kuitenkin Sarkomaan ajama yliopistoreformi on suunnattu juuri kansallisen ja romanttisen näkökannan murtamiseen.

Päinvastoin kuin Sarkomaa väittää, yliopistoja yksityistetään. Niitä ei ehdotetun lain mukaan omista kunnat eikä valtio. Niiden taseisiin siirretään kiinteistöjen arvot ja niihin voidaan tehdä finanssisijoituksia. Samalla valtiovalta vetäytyy rahoituksen kokonaisvastuusta. Tilin- ja kirjanpito sekä yliopiston hallituksen taloudellinen vastuu tulee noudattamaa yksityisen yritysmaailman käytänteitä. Yliopistojen hallituksista tulee yrityshallituksia ja rehtorista yliopiston toimitusjohtaja. Yliopistot olisivat siis yksityisiä mutta valtionapuisia yrityksiä.

Päinvastoin kuin Sarkomaan väittää, että hän on rakentamassa "monialaista sivistysyliopistoa", hän on toteuttamassa radikaalia yliopistojen julkisen tehtävän alasajoa. Se kulttuurinen, sosiaalinen ja taloudellinen julkinen tila, jota olemme tottuneet kutsumaan kansakunnaksi, on purkautumassa. Sen tueksi 1800-luvulla synnytetty kansallinen sivistysuhanke on nyt purkamisvuorossa. Yksittäisten yliopistojen - tietotehtaiden - tulee avautua kansainväliselle kilpailulle; kilpailun "näkyvätön käsi" huolehtii lopusta. Tietoteollisuudesta on tullut osa suomalaista

vientiteollisuutta.

Päinvastoin kuin Sarkomaa väittää siirtyminen virkasuhteista työsopimussuhteisiin heikentää henkilökunnan asemaa. Työsopimussuhteinen työntekijä voidaan irtisanoa tuotannollis-taloudellisin syin. Lisäksi työsuhteisen "on tehtävä työnsä huolellisesti noudattaen niitä määräyksiä, joita työnantaja antaa toimivaltansa mukaisesti työn suorittamisesta. Työntekijän on toiminnassaan vältettävä kaikkea, mikä on ristiriidassa hänen asemassaan olevalta työntekijältä kohtuuden mukaan vaadittavan menettelyn kanssa".

Työsopimussuhteinen on siis työntantajansa renki. Häntä ei siis ohjaa laillisuuperiaatteen mukainen tasapuolisuus ja oikeudenmukaisuus vaan työntantajän tahto.

Virkasuhteinen työntekijä puolestaan edustaa sitä, joka on hänelle antanut vallan julkisten tehtävien hoitoon. Yliopistoille on perustuslailla myönnetty tieteen ja opetuksen vapaus. Yliopiston tutkija edustaa siten tiedeyhteisön autonomisuutta - ei yksittäisen yliopiston hallitusta.

Päinvastoin kuin Sarkomaa väittää, uudistus ei vahvista yliopiston asemaa työpaikkana. Tutkijan työn perusmotivaatioon kuuluu tunne työskentelystä yhteisön hyväksi ja pyrkimys jättää jokin merkki itsestä toisille ja historiaan. Luonnolta ja tradition kautta saamiemme edellisten sukupolvien työn tulosten saattaminen takaisin osaksi yhteisöä ja jälleen kiertoon on ammatin harjoittamisen keskeinen perusta. Tiedon tavaramittaistaminen ja tietotavaroiden ostaminen ja myyminen estävät tämän yhteisöllisyyden uusintamisen ja kokemusten kierron.

Päinvastoin kuin Sarkomaa väittää aiottu yliopistoreformi ei lisää yliopistojen autonomiaa vaan muuttaa riippuvuuden luonnetta ratkaisevasti.

Kun nyt siirrytään konsernimuotoiseen tilinpitoon ja sen mahdollistamaan rahastointiin, tulee yliopistojen hallinnon orgaaniseksi osaksi kysymykset sijoituksista ja niiden tuotoista, ja sitä kautta astuu kuvaan mukaan koko pörssilainsäädäntö ja siihen liittyvät neljännesvuosittaiset julkisuus ja läpinäkyvyys vaatimukset. Ei ole vaikea ennustaa, että mitä moninaisimmat puskurirahastot tulevat olemaan keskeisessä osassa yliopistojen taloudessa.

Aiotussa yliopistoreformissa on siis kolme musertavaa puutetta. Se ei aseta tavoitteeksi uuden, kaikille avoimen julkisen tilan rakentamista, jota globaalien rahatalouden kehitys välttämättä vaatisi. Se uskoo sen sijaan uusliberalismin tavoin yksityistämiseen ja "näkymättömän käden" ohjaukseen tietomarkkinoilla. Se rakentaa yliopistolaitosta, jossa vahvistuvat palkkatyön, ostajan ja myyjän, kuluttajan ja asiakkaan roolit tavaratalouden ehtojen mukaisesti. Se murtaa tutkijan ja opettajan ammattityöhön liittyvän perusmotiivin yhteisöllisyyden rakentamisessa.

3. Suuri puhallus vai juuriin menevä uudistus

Nyt käynnissä oleva yliopistoreformi lähti liikkeelle yliopistojen johtamisongelmista. Kansallisvaltion tilinpito arvioitiin suurimmaksi yliopiston tehokkaan johtamisen esteeksi. Lakiluonnoksessa johtamisen ongelma on ratkaistu. Se on tehty yliopistojen sisäistä demokratiaa kaventamalla, henkilöstön asemaan heikentämällä, yliopistotalouden epävakauttamisella, yliopistoyhteisön lojaliteettirakenteen ja työmotivaation perustaa murttamalla.

Lakimuutoksen jälkeen yliopistot ”omistavat itse itsensä”. Tämä tarkoittaa, että yliopistot saavat takaisin omistukseensa ne kiinteistöt, joissa ne toimivat. Yliopistojen arvo ei kuitenkaan ole seinissä vaan osaamis pääomassa: siinä, mitä yliopistoväki tietää ja taitaa. Johdonmukaista tällöin olisi, että yliopistoista muodostettaisiin yliopistoyhteisön omistuksessa olevia osuuskuntia, ”osuus ja ääni” –periaatteella. Vasta tällöin yliopistoilla olisi omat omistajat. Tämä ei kuitenkaan käy päinsä. Miksi?

Yliopistot ovat rakentuneet osana kansakunnan rakentamista. Kansakunnan valitsema eduskunta on valtiovallan kautta välittänyt rakennustehtävän yliopistoille. Yliopistoille on myönnetty itsehallinto, mutta ei itsenäisyyttä. Kansa(kunta) on omistanut yliopistot valtiovallan välityksellä.

Lakireformi irrottaa yliopistot kansakunnan omistuksesta. Niille luvataan siis itsenäisyyttä. Yliopistoille avautuu mahdollisuus rakentaa uutta, ei-valtiollista julkista tilaa. Tätä ei kuitenkaan ehdoteta. Pikemminkin se kielletään. Silmien eteen nostetaan kliseinen kuva ”globalisaatiosta ja kovenevasta kilpailusta”. Tie eteenpäin ei ole uuden julkisen tilan ja tehtävän jäsentäminen vaan markkinat, tiedon ja koulutuksen tuotteistaminen ja tavaramittaistaminen.

Lakiluonnoksen taustalla hämmöittää usko, jonka mukaan markkinamekanismi ratkaisee kysymyksen akateemisen tutkimuksen ja opetuksen järjestämisestä sekä rahoituksen oikeanlaisesta kohdentumisesta. Pienintäkään ajatusta ei ole kuitenkaan uhrattu niille perustavanlaatuisille muutoksille, jotka nyt myllertävät tietotaloutta, tiedon tuottamista, jakamista ja kuluttamista.

Käynnissä on kaksi lähes päinvastaista kehitystä. Toisaalla on teollisen tietotuotannon valtaisa keskittymisprosessi muutamaamaan maailmanlaajuiseen konglomeraattiin, jotka hallinnoivat tiedon tuotantoa, levitystä ja kuluttajamarkkinoita. Toisaalta on syntymässä äärimmäisen pitkälle menevä hajautuminen: tiedon tuotannon ja kokemusten jakamisen välineet ovat lähes jokaisen ulottuvilla.

Tieteellisen ja tutkimuspohjaisen tiedon tuottaminen joutuu ratkaisemaan kumpaa linjaa se etenee: sulkeutumisen, tuotteistamisen ja markkinavälitteisin tavaramuodon kautta *vai* tiedon avoimuuden, läpinäkyvyyden, julkisuuden, maksuttoman saatavuuden tietä.

Tutkijan, kuten kaikkea ammattityötä motivoi tunne työskentelystä yhteisön hyväksi ja halu jättää omasta työstä jokin jälki, merkki toisille ja historiaan. Tässä on ammattityön arvo: luonnolta ja tradition kautta omaksumiemme lahjojen saattaminen

kriittisen arvion jälkeen osaksi yhteisöä ja jälleen kiertoon. Tavaramuotoiset markkinat eivät suoriudu tästä tehtävästä.

Kun valistuksellinen rationaliteetti ja sen ilmentymänä kapitalistinen tekninen teollisuus näki luonnon ensisijaisesti raaka-aineena ja teki siitä käytön jälkeen jätettä, niin tietoteollisuus tekee nyt traditiosta, toisesta luonnosta ja yhteiskunnallisesta muistista raaka-ainetta ja jättää jälkeensä yhteiskunnallista jätettä.

Kaikki myöntänevät että, meidän on päästävä kokonaan eroon *jätteen*-ajatuksesta. Siten meillä ei voi enää olla jätehautoja vaan aina uusi kehto biologiseen, tekniseen ja yhteiskunnalliseen kiertoon. Toisen aikaansaama ja jälkeen jättämä on jonkun toisen kehityksen ehto. Tavoitteena on siis perustaa uudelleen talonpito – *oikos* – lahjataloutena: esineiden ja asioiden kiertoon saattaminen määrittää niiden arvon. Talouden lakeihin on siis rakennettava sisään sekä luonnon, tradition että yksilöllisen kehityksen ehdot, uusi *Human condition*.

Kaikki nykyinen työ edellyttää johonkin mittaan yhteistajua, *General intellect*'iä, siis yleissivistystä, jolla on kädet tarttua maailman menoon. Meidän on kaikkien ponnisteltava monin eri tavoin mitä erilaisimmissa yhteyksissä ja osoitettava yhteistahtoa ennen kuin olemme siinä tilanteessa, että voimme perustaa yksittäisen – ja usein yksityisen – taloudellisesti kilpailukykyisen tuotantoyksikön. Vain tukeutumalla yhteistajuun ja -tahtoon, siis yleissivistykseen, voimme tarttua yksittäiseen työhön tai työtehtävään. Ja päinvastoin: jokaisen tuottavan työpaikan perustana on yhteinen ja jaettu sivistys.

Juuriin menevä yliopistouudistus muuttaa siis kaikkien työn mittakaavaa: sivistyksen tehtävänä on tunnistaa, asettaa ja ratkaista ihmiskunnan, maapallon ja aikakauden perusongelmia. Tämä edellyttää saman mittakaavan julkisen tilan synnyttämistä, viime kädessä ihmiskunnan taloutta. Se muuttaa myös käsitystä sivistyksestä: perinteellinen pään ja sydämen, teorian ja praksiksen, tiedon ja politiikan yhteensovittaminen ei riitä. Mukaan tarvitaan myös ajattelevat kädet ja kätteleviä ajatuksia. Muuten yliopistoreformissa historiallista on vain siitä puhuvien pömböösi mielikuvitus.

4. Suuri puhallus, suuri puhdistus, suuri kaappaus ...

Suuri puhallus

Ehdotettu uusi yliopistolaki siirtää omaisuusmassaa tulevien yritysyliopistojen (corporate universities) taseisiin. Yliopistojen haltuun siirtyy myös rakennusten ylläpito ja -hoito. Samalla tapahtuu kuitenkin toinen vielä suurempi siirto: perinteellisesti yliopistossa jokaisen osaaminen ja sen avulla tuotetut tuotokset ovat tuottajan itsensä omistamia ja hallinnoimia. Kun tai jos meidät siirretään työsopimussuhteiseksi, osaamisemme ja sen avulla aikaansaadut hengen tuotteet siirtyvät yliopistotyönantajan omistamiksi. Ne ovat yksityisoikeudellista omaisuutta, jota yliopisto hallinnoi.

Suuri puhdistus

Siirtämällä henkilökunnan työsopimussuhteiseksi puretaan vuosikymmenten aikana kasautunut henkilöstön vakinaistamispotentialiaali. Virkasuhteisen työhistoria monine

työmääräyksineen ei siirry työsuhteisen vakinaistamisen perustaksi. Työsuhteinen voidaan sanoa tuotannollis-taloudellisista syistä irti. Tämä merkitsee että yliopistot ryhtyvät sääntelemään taloudellista riskiään uudella tavalla: ei enää lyhyillä työsuhteilla vaan työvoiman määrää sääntelemällä. Työsuhteiden pituus saattaa kasvaa, mutta väen määrä vähenee.

Suuri kaappaus

Nykyinen kolmikantahallinto syntyi pitkän ja laajan “mies ja ääni” – demokratiakamppailun kompromissina. Tuloksena oli myös alhaalta ylöspäin rakentuva luottamuksen ketju. Tämä kaikki puretaan. Kun valtiolta nyt irtaantuu yliopistojen talouden kokonaisvastuusta ja ottaa vastatakseen vain yliopistojen perusrahoituksen, on valtaa keskitettävä, jotta tarpeelliset leikkaukset voidaan tehdä.

Mahdoton taloudellinen yhtälö

Yliopistot ovat välttämättömiä nykyisille kansantalouksille. Yliopistot ovat käyttökelpoisia yksityisille yrityksille ja valtionhallinnolle vain ja jos vain sen aikaansaannoksista ei tarvitse maksaa kuin murto-osa aikaansaannosten tosiasiallisista kustannuksista. Markkinahinnoiteltu yliopisto ei ole elinkelpoinen. Kun nyt ryhdytään vielä soveltamaan ns. kokonaiskustannusmallia ja siihen lisätään vielä yksityisille yliopistolle lankeavat normaalit liikevaihtoverot ja sitä myöten koko EU:n hallinnoima kilpailulainsäädäntö, niin yliopistojen aikaansaannosten hinta nousee kestävämmälle tasolle. Raha riittää yhä harvemmalle.

5. Kolme periaatekysymystä yliopistolaista

Itsehallinto ja itsenäisyys

Suomen perustuslaki turvaa yliopistoille opetuksen ja tutkimuksen vapauden ja itsehallinnon, mutta ei taloudellista itsenäisyyttä. Itsehallinto ei merkitse taloudellista itsenäisyyttä. Valtiovalta on periaatteessa kokonaisvastuussa yliopistojen taloudesta.

Lakiehdotuksessa valtiolta irtisanoutuu yliopistojen talouden kokonaisvastuusta. Valtio lupaa vain perusrahoituksen. Laissa siis luvataan yliopistoille sellaista taloudellista itsenäisyyttä, jota perustuslaki ei tunne.

Tämä itsenäisyyden muutos tapahtuu vain suhteessa valtiovaltaan, tai ollaksemme tarkkoja, suhteessa valtionvarainministeriöön. Samalla se luo toisaalta uusia tiukkenevia sidoksia muihin valtion toimijoihin, siis opetusministeriöön. Ja toisaalta toimijoihin, joiden intressit eivät ole yleisiä ja julkisia, kuten valtiovallan, vaan yksityisiä ja – usein – salattavia.

Jos kaipaamme yliopistolle taloudellista itsenäisyyttä - itsehallinnon lisäksi - suhteessa valtiovaltaan vaatien samalla valtiovallalta kokonaisvastuuta taloudenpidosta, meillä on oltava tähän jokin erityinen ja painava peruste.

Virkamies ja työläinen

Virkasuhteissa ja niiden hierarkiassa elää vielä muinaisen aateliston rakentama yhteiskunnallinen rankijärjestelmä. Jossakin mielessä voidaan sanoa, että UPJ/VPJ -palkkajärjestelmä myötäilee kauppiasporvariston aatemaailmaa. Sen sijaan nyt

vaadittu työsuhdejärjestelmä on historialliselta taustaltaan teollisuusporvariston hengen ja aatteiden läpilyöjä: se säätelee työvoiman ostamista ja myymistä (tehdas)tuotannollisissa suhteissa. Työntekijä on isäntänsä renki.

Perinteellisesti ajatellen, virkamies ei saa palkkaa vaan korvauksen julkisten tehtävien hoitoon käyttämästään ajasta. Virkamies edustaa toimissaan isäntänsä, viime kädessä, valtiovallan kautta, kansaa kokonaisuudessaan. Hän on periaatteessa aina käytettävissä ja vastaa henkilökohtaisesti kaikkien toimiensa lainmukaisuudesta ja tasapuolisuudesta.

Yliopiston virkamies on siinä mielessä erikoinen otus, että hän toimii yhteisössä, jolle on myönnetty itsehallinto sekä tutkimuksen ja opetuksen vapaus. Hänelle on siis annettu – periaatteessa – omaan käyttöön aikaa, jonka hän voi itse organisoida parhaaksi katsomallaan tavalla. Se on hänen keskeinen virkavelvollisuutensa.

Jos meistä tulee työsopimussuhteisia, työvoimamme hallinta siirtyy työnantajalle, siis yliopiston hallitukselle ja sen edusmiehelle/naiselle, rehtorille. Ja pelin henki on selvä, kuten työsopimuslaki asian määrittää: työntekijän "tehtävä työnsä huolellisesti noudattaen niitä määräyksiä, joita työnantaja antaa toimivaltansa mukaisesti työn suorittamisesta. Työntekijän on toiminnassaan vältettävä kaikkea, mikä on ristiriidassa hänen asemassaan olevalta työntekijältä kohtuuden mukaan vaadittavan menettelyn kanssa".

Huomattakoon myös että koko esittelykäytäntö muuttuu: esittelevä virkamies on lakivelvoitteiden mukaisesti vastuussa esittelyistään, mutta työsuhteinen esittely siirtää vastuun – erityisen painavasti taloudellisen vastuun - hallitukselle ja sen puheenjohtajalle.

Tietotalous ja yliopistot

Koko uudistusprosessissa on kiinnitetty hyvin vähän, jos lainkaan huomiota siihen mitä on tapahtumassa tietotaloudessa ja tiedon tuottamisessa. Tiivistäen voisi sanoa: etemme on avautumassa tiedon yleismaailmallinen vertaistuentanto (*Benkler*), jossa lähtökohtina ovat tiedon avoin lähde, saavutettavuus, arkistointi ja julkaiseminen. Tieto säilyisi siten yhteishyvä (commons) julkisessa tilassa (*public space*) kaikkien saatavana ja kehitettävänä. On siis kehitettävä työvälineitä tiedontuotannon ja innovaatioiden väestömittaistamiseksi (*crowdsourcing*).

Lakiuudistus kulkee toiseen suuntaan: sen tausta-ajatuksena on tiedon tavaramittaistaminen, sulkeminen paketteihin ja markinointi käypään hintaan.

6. Vertaistuentanto yliopistojen toimintamalliksi

Yliopistoissa on kolme perusvapautta: tutkimuksen, opetuksen ja oppimisen vapaus. Näistä perustavanlaatuisin on oppimisen vapaus, sitähan palvelevat sekä opetus että tutkimus. Kaikkien näiden kolmen vapauden ehdot ovat muuttuneet ratkaisevasti maailmanmittaisen tietotalouden synnyn myötä. Käynnissä oleva yliopistoreformi ei tunnista tätä muutosta vaan rakentaa neljättä vapautta, johtamisen vapautta.

Tietotalous ei ole kansallista vaan maailmanmittaista. Tietotaloudessa on tapahtumassa kaksi lähes vastakkaista prosessia: toisaalta alan toimijat ovat keskittymässä muutamaa harvaan globaalin suuryrityksen, toisaalta tiedon tuottamisen ja jakamisen välineet ovat lähes jokaisen ulottuvilla. Yliopistojen on ratkaistava kumpaa kehityssuuntaan ne tukevat: tiedon avoimuutta, maksuttomuutta ja saavutettavuutta vai tiedon yksityistämistä, hinnoittelua ja tavaramittaistamista.

Tiedon tuottajina yliopistoilla on kaksi perustavanlaatuisia kysymystä ratkaistavanaan. Ensinnäkin mikä tieto on sellaista, että se on edullista tuottaa itse ja mikä hankkia muualta. Toiseksi, mikä tieto on edullista saattaa yhteiseen omistukseen ja minkä suhteen on syytä pyrkiä kalliiseen ja epävarmaan yksityistämiseen.

Vanha kansallinen yliopistomme vastasi kansakunnan mitassa: tuotetaan tietomme yhdessä yhteiseen käyttöön kaikkien saataville. Yliopistoreformi vastaa kysymyksiin toisin: tuotetaan tieto kansainvälisille markkinoille hinnoiteltuna tietotavarana.

Tietotalous kulkee kuitenkin toiseen suuntaan. Vertaistuotanto on maailmanmittaisen tietotuotannon muoto, jossa tieto tuotetaan liittämällä yhteen satojen ja tuhansien ihmisten erityistietämys ja saatetaan tulos avoimesti kaikkien arvioitavaksi ja muokattavaksi. Tiedonmuodostus ja myös innovaatiot väestömittaistetaan: tieto on läsnä ja saavutettavissa kaikkialla. Tieto on kuin hologrammi talouden ytimessä.

Tällöin oppiminen tapahtuu kuten lumihiutale kiteytyy: oikeassa paikassa, oikeaan aikaan, oikealla sisällöllä, aina uudella ja erilaisella tavalla. Oppiminen tarkoittaa nyt tiedon tuottamista. Vain tietoa tuottamalla voimme oppia ymmärtämään tiedon laadun ja merkityksen. Ja vain pyrkimällä kehittämään omaa yhteisöämme voimme oppia ymmärtämään tiedon aseman ja merkityksen yhteisössämme. Mitä itse olemme rakentamassa, sitä myös puolustamme.

Yliopistojen kaavailtu uusi johtamisen vapaus estää tämän kehityksen. Opetusministeriö on sankarillisesti – omasta mielestään – puolustanut yliopistojen etuja irroittamalla yliopistot valtiovarainministeriön konsernihallinnon kahleista. Nyt yliopistoilla on edessään opetusministeriön konsernihallinnon hyvin eriytyneet ja yksityiskohtaiset tuloslaskentamallit.

Yliopistoväki jää hallituksensa panttivangiksi omalla työpaikallaan. Virkamies edusti valtiovallan kautta ja eduskunnan luvalla yliopistoissa kansakuntaa ja autonomista tiedeyhteisöä. Työsopimussuhteinen on yliopiston hallituksen renki. Hallituksen, jossa on yliopiston ulkopuolinen enemmistö.

Nykyinen laiton tilanne – noin puolet työntekijöistä on määräaikaissa työsuhhteessa – on mahdollista purkaa vain muuttamalla työsopimukset työsuhhteiseksi: pätkätyöhistoria nollautuu. Työsuhhteisen on työsopimuslain mukaisesti "tehtävä työnsä huolellisesti noudattaen niitä määräyksiä, joita työnantaja antaa toimivaltansa mukaisesti työn suorittamisesta. Työntekijän on toiminnassaan vältettävä kaikkea, mikä on ristiriidassa hänen asemassaan olevalta työntekijältä kohtuuden mukaan vaadittavan menettelyn kanssa". Uusi laki, uusi järjestys.

Kirjallisuutta:

Yochai Benkler 2003. Coase's Penguin, or, Linux and The Nature of the Firm. The

Yale Law Journal 112, 79-

Leadbeater, C. (and 257 other people) 2008. We-think Mass innovation not mass production. London: Profile books

Howe, J. 2008. Crowdsourcing - How the power of the crowd is driving the future of business. London: Business book.

7. Kuka omistaa yliopiston?

Eduskunnan nyt arvioitavana oleva yliopistoreformin jälkeen yliopistot "omistavat itse itsensä". Lakiehdotuksessa ei tosin sanota kuka tämä omistaja on ja kenelle omistajan ääni kuuluu. Ehdotettu yritysyliopisto toimii pörssiyhtiön mallia tavoitellen kuitenkin ilman omistajan ääntä. Siten yliopiston hallitus vastaa toimistaan vain itselleen, ei omalle tiedeyhteisölleen. Niin ja tietysti myös opetusministeriölle.

Haastavampi kysymys on kuka omistaa kaiken sen pääoman, joka perustuu yliopistoyhteisön osaamiseen. Entäpä ne teokset ja tuotokset, jotka tätä yhteistä omaapäättä käyttämällä tuotetaan, kenelle ne kuuluvat?

Nykyinen pääsääntöinen lähtökohta on, että jokainen omistaa oman työnsä tuloksen ja päättää sen käytöstä. Tältä osin yliopistot elävät vielä käsityöläismaailmassa. Tämä tilanne halutaan nyt korjata: yliopistoreformin yhteydessä on siirryttävä teolliseen tuotantomalliin ja omistusten jakoon.

Valmistelussa oleva omistusoikeudellinen lakiuudistus perustuu lainsäädäntöneuvos Mikko Tulokkaan selvitykseen "työsuhdeolettaman ottamisesta tekijänoikeuslakiin" (Tulokas 2008). Selvityksen taloudellinen ydinajatus muotoillaan sivulla 42 seuraavasti:

"Tekijänoikeudella ei ole itseisarvoa. Tekijänoikeuden arvo muodostuu markkinoilla, joilla ratkaisevia tekijöitä ovat tekijänoikeudella suojatun tuotteen tai palvelun kysyntä sekä yritysten onnistuminen tuotekehityksessä sekä markkinoinnissa. Tekijänoikeus kuitenkin myötävaikuttaa arvon määräytymiseen luomalla sanktiomekanismin luvattomalle käytölle."

Siten työllä, jota teemme, on arvoa vain ja jos vain se saadaan muutettua rahaksi. Ja tätä rahaksi muuttamisen mahdollisuutta on myös voitava suojella sanktioin. Ehdotuksen mukaan yliopiston työntekijä joutuu luovuttamaan työnsä tulokset yritysyliopiston käyttöön, joka voi tehdä sillä mitä parhaaksi katsoo (sivu 46):

"40 a §. Jos työntekijä on luonut ... teoksen täyttäessään työsuhteesta johtuvia työtehtäviään, työntekijän tekijänoikeus siirtyy työnantajalle 2 momentissa tarkoitettussa laajuudessa ... Sama koskee virkatehtävää täytettäessä luotua teosta.

Työnantajalla on oikeus käyttää teosta ja määrätä siitä toimintansa edellyttämällä tavalla.

Myös teoksen myöhemmin ilmenevät hyödyntämismahdollisuudet kuuluvat tämän oikeuden piiriin. ...

Tällä asialla on – tietysti kun on kysymys *omistusoikeudesta* – todella pitkä ja värikäs oikeushistoriallinen tausta. Immateriaalioikeuksien osalta taistelu on käynnissä ylt' ympäri maailmaa. James Boylen (Boyle 2003, 2008) näkee, että nyt on menossa toinen omaisuuden aitaamiskierros. Ensimmäinen tapahtui aitaamalla pellot ja nyt toinen tapahtuu suljetuilla koodeilla. En mene tässä yhteydessä laajemmin tähän monisyiseen keskusteluun. Yhdysvalloissa kamppailua käydään parhaillaan ”Fair Copyright in Research Works Act” –laki hankkeen ympärillä. Lain nimi johtaa harhaan: Lain tavoitteena on purkaa julkisen vallan oikeudet tutkimustuloksiin.

***

Teoksen tai tuotteen yksityistäminenkin maksaa. Patentit ovat kalliita. Yochai Benkler asettaa laajassa esseessään ”*Coase's Penguin, or, Linux and The Nature of the Firm*” (Benkler, 2003) kaksi kysymystä minkä tahansa yrityksen vastattavaksi: valmistaako tietty tuote itse vai hankkiako tuote markkinoilta? Ja toiseksi: onko edullisempaa käyttää julkisia mahdollisuuksia vai onko syytä pyrkiä yksityistämään tuote? Hän siis asettaa nelikenttään transaktiokustannukset (*Coase, The nature of the firm*) ja omistusoikeuksien hankintakustannukset (*Demsetz, Towards a theory of property rights*). Nelikenttä on tämän näköinen (soveltaen):

	Yksityisoikeuksien hankinnan hinta vs. julkinen käyttö	
	Yksityisoikeudellinen Edullisempi	Julkinen edullisempi
Hankkia	mene kirjakauppaan	mene kirjastoon
Tehdä itse	kustanna itse	hae apuraha
<i>Vertaistuotanto</i>	<i>perusta osuuskunta</i>	<i>aloita wikipediassa keskustelu</i>

Benkler haluaa sanoa, että vertaistuotannosta (*peer-production*) on tulossa tässä vertailussa mahdollinen ja jopa edullisin tapa hoitaa monia tuotantotehtäviä. Tämä johtuu tiedon kolmesta erityispiirteestä (Peters, 2009, 5):

1. Tieto on ei-kilpailullinen (*non-rivalrous*): tieto ei kulu käytettäessä, tiedon käyttö ei hävitä tiedon arvoa vaan pikemminkin lisää sitä.

2. Tieto ei ole poissuljettavissa (*excludable*): jos tieto on edullisesti ja helposti kopioitavissa, kopiointia on vaikea ellei mahdotonta estää.

3. Tieto ei ole läpinäkyvää (*transparent*): tieto vaatii kokemusta ennen kuin voidaan arvioida sen merkitystä ja käyttökelpoisuutta.

Siten tieto ei ole *tavara* sana perinteellisessä taloustieteellisessä merkityksessä. Kun tieto on kirjoitettu paperille tai tietojärjestelmään voidaan tämä tiedon kantaja tavalla taikka toisella kodifioida ja saattaa tavaramuotoon. Mutta silloinkaan tämä ei koske itse tiedon sisältöä tai ideaa.

***

Yliopistoihmisten työn tulosten käsityöläisperinteen mukaisella henkilökohtaisella omistusoikeudella on taloudellinen perustansa: lahjatalous. Tekijöiden ensisijainen tavoite ei ole hankkia lisää rahaa vaan saattaa yhteisölliseen kiertoon se mikä on perinteen kautta omaksuttu ja saatettu uuteen muotoon omalla työllä. Tavoitteena on siis jättää oma puumerkki on yhteisön historiaan, tavalla taikka toisella. Tämän motiivin työsuhteistaminen purkaa: työvoima ostetaan ja myydään rahasta teollisen yritysmallin mukaisesti.

Tämä ei tietenkään sano sitä etteikö rahasta oltaisi kiinnostuttu myös lahjataloudessa. Sitä tarvitaan yliopiston tehtävän hoitamiseen ja paljon. Mutta on puhdasta mielikuvitusta, että yliopisto voisi myydä tuotteensa tuotteiden todellisten kustannusten mukaiseen hintaan. Yliopiston ajatus on juuri päinvastainen: saattaa jakeluun ajatukset ja ideat ilmaiseksi tai ainakin alehintaan. Juuri siksihän yksityinen elinkeinoelämä on yliopistoista kiinnostunut: hinta/laatu-suhde ei ole kohdallaan vaan käynnissä on jatkuva ale.

Kuka siis omistaa yliopiston? Viime kädessä tietysti maksajat, siis veronmaksajat. Kysymys on siitä kuinka saamme maksajamme vakuuttuneeksi siitä, että paras tapa ratkaista ihmiskunnan, maapallon ja aikakautemme perusongelmia on pitää yllä sellaista avointa, yleismaailmallista toiminnallista tilaa, jossa – romanttisesti sanoen - tuottava joutilaisuus, kokeileva ja etsivä leikki sekä kauniisti tekeminen ovat keskeisiä periaatteita. Meidän tulisi varmaankin luvata, että kehittämme heidän kanssaan sellaisia taloudellisia malleja, että vastaavat periaatteet voisivat toteutua kaikkien työssä.

Viitteet

Benkler, Y. 2003. Coase's Penguin, or, Linux and The Nature of the Firm. The Yale Law Journal 112, 79-

Boyle, J. 2008. The Public Domain: Enclosing the Commons of the Mind.
<http://www.thepublicdomain.org/>

Boyle, J. 2006. THE SECOND ENCLOSURE MOVEMENT AND THE CONSTRUCTION OF THE PUBLIC DOMAIN.
<http://www.law.duke.edu/journals/66LCPBoyle>

Peters, M. 2009. Creativity and the Global Knowledge Economy. New York: Peter Lang Publishing.

Tulokas, M. 2008. Selvitys työsuhdeolettaman ottamisesta tekijänoikeuslakiin. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2008:17.

8. Kuvitelkaamme yliopisto

Valmisteilla oleva yliopistoreformin tavoitteena on toteuttaa radikaali yliopistojen julkisen tehtävän alasajo. Se kulttuurinen, sosiaalinen ja taloudellinen julkinen tila, jota olemme tottuneet kutsumaan kansakunnaksi, on purkautumassa. Sen tueksi 1800-luvulla synnytetty kansallinen sivistyshanke on nyt purkamisvuorossa. Yksittäisten yliopistojen - tietotehtaiden - tulee nyt avautua kansainväliselle kilpailulle; kilpailun ”näkyvätön käsi” huolehtii lopusta. Tietoteollisuudesta on tullut osa suomalaista perusteollisuutta. Ja se halutaan organisoida kuten perusteollisuus on organisoitu Suomessa 1990 – luvulla.

Ensimmäisen teollisen kumouksen aikoihin, valistushengen innoittama kapitalisoitunut mekaaninen teollisuus näki luonnon ensisijaisesti raaka-aineena ja teki siitä käytön jälkeen jätettä. Yksityistytävä ja kapitalisoituva tietoteollisuus tekee nyt yhteiskunnallisesta muistista, traditiosta, raaka-ainetta ja jättää jälkeensä yhteiskunnallista jätettä. Meitä kaikkia pyörittävän globaalin rahatalouden tavoitteena on päästä eroon kansantalouksiin sidotuista luontoperäisistä, sosiaalisista ja kulttuurisista uusintamisen rasituksista. Tavoitteena ei siis ole ihmisen ”harmooninen ja tasapainoinen kaikkien voimien kehittäminen kokonaisuutena” (*Kraftbildung*) vaan mahdollisimman moninainen tavaratuotanto (*Sachbildung*).

Yliopisto tarkoitti alun perin opiskelijoiden autonomista itsehallinnollista yksikköä, siis todellista mies ja ääni -yhteisöä. Yliopistot ovat myös viimeisiä paikkoja, joissa vielä elää muisto työn tuottavasta joutilaisuudesta, kokeilevasta leikistä ja sen kauniisti tekemisestä. Vielä vuonna 1918 Cordovan yliopiston opiskelijoiden manifestissa vaadittiin, että tulevassa yliopistossa vain ne opettajat saavat opettaa, jotka ”todella rakentavat sieluun totuuden, kauneuden ja hyvyyden”.

Tutkijan työn, kuten itsensä ammattien harjoittamiseen yleensäkin, perusmotivaatioon kuuluu tunne työskentelystä yhteisön hyväksi ja pyrkimys jättää jokin merkki itsestä toisille ja historiaan. Luonnolta ja tradition kautta saamiemme edellisten sukupolvien työn tulosten saattaminen takaisin osaksi yhteisöä ja jälleen kiertoon on ammatin harjoittamisen keskeinen perusta. Uudistus jäytää pahoin tätä peruslähtökohtaa. Tiedon tavaramittaistaminen ja tietotavaroiden ostaminen ja myyminen estävät tämän yhteisöllisyyden uusintamisen ja kokemusten kierron.

Edessä oleva välttämätön siirtyminen jätteettömään kiertoon – sekä luonnon että yhteiskunnan osalta – ei tarkoita kansallisen yhteishyvän tuottamistilan purkamista vaan sen siirtämistä uuteen mittakaavaan. Kansallisten tiede- ja taidehankkeiden purkaututtua, tiedon ja kokemusten tuottamisen kehityttyä teolliseksi tuotannoksi, tiedontuotannon pääomittuminen ja yhteiskunnallisen muistin siirtyessä pois

traditionaalisista instituutioista tekniseksi muistiksi, joutuu yliopistoinstituutio asemoimaan itsensä perustavalla tavalla uudelleen. Tieteen mittakaava, se julkinen tila, jossa tiedeyhteisö toimii, on nyt aikakausi ja ihmiskunta.

Tieteen tuottaman kansallisen yhteishyvän (*commons*) on nyt asennoiduttava (constitution) uuden yhteistilan ja -hyvän rakentamiseen seuraavien periaatteiden mukaan: 1. Avoin ja julkinen tieto/tiede (*Free science*) 2. Avoin saatavuus (*Open access*) 3. Avoin lähde (*Open source*) 4. Avoimet kurssit (*Open courses*), 4. Avoin julkaiseminen, 5. Avoin arkistointi. Tavoitteena on siis ”universal university” käyttäen hyväksi kaikkea sitä teknistä välineistöä joka on käytettävissä tämän yhteishyvän tilan (*commons*) tuottamiseen.

9. Sivistysyliopisto 3.0 – kymmenen periaatetta

1. Yliopisto on yleismaailmallinen insituutio, jonka mittapuuna ovat tosi, hyvä ja kaunis maapallon, ihmiskunnan ja aikakauden haasteiden edessä.
2. Yliopistoissa on oppimisen, tutkimuksen ja opetuksen vapaus.
3. Yliopisto turvaa tuottamiensa/kehittämiensä tietojen ja taitojen avoimen ja maksuttoman saatavuuden, julkaisemisen ja arkistoinnin.
4. Yliopisto avaa oppimisen, opetuksen ja tutkimuksen kentät kaikille.
5. Yliopiston oppiminen, opetus ja tutkimus on avointa ja julkista.
6. Oppimisen, tutkimuksen ja opetuksen lähtökohtana on tietojen ja taitojen yleismaailmallinen vertaistuotanto.
7. Inventiot (keksinnöt) ja innovaatiot (tuotekehittely) väestömittaistetaan.
8. Oppimisen autonomiset ryhmät ovat keskeisin opetuksen muoto.
9. Yliopisto-opiskelun tavoite on henkilökohtaisen tiedon, taidon ja tekemisen intressin muodostus.
10. Yliopisto pyrkii kaikessa toiminnassaan edistämään sosiaalista, teknistä ja biologista kiertoa ”kehdestä-kehtoon” - periaatteen mukaisesti: jätettä ei saa syntyä.

Aluperäiset julkaisupaikat

1. HS - Mieli - 11.3.2008
2. Keskiuomalainen 23.07. 2008. Osikko toimituksen.
3. Kansan Uutiset 28.11. 2008.
4. Puheenvuorosta Porthanian yleiskokouksessa, tammikuu 2009
5. Blogi <http://mattivesavolanen.blogspot.com/> helmikuu 2009
6. Blogi <http://mattivesavolanen.blogspot.com/> helmikuu 2009
7. Blogi <http://mattivesavolanen.blogspot.com/> maaliskuu 2009
8. Blogi <http://mattivesavolanen.blogspot.com/> helmikuu 2009

9. Blogi <http://mattivesavolanen.blogspot.com/> helmikuu 2009